

Иван
КЛЕУТ

ПРИМЕР ВОЈНЕ АРХИТЕКТУРЕ У ЧАЧКУ ИЗ ОПУСА ДРАГУТИНА ЂОРЂЕВИЋА

UDK: 725.181 (497.11) „19”

АПСТРАКТ: Рад приказује касарну у Чачку, дело архитектке Драгутина Ђорђевића, као значајан објекат војне намене у фонду српског градитељства новијег доба. Поред кратке историје објекта, дат је и опис архитектуре зграде, на којој се читавају елементи неоренесансе. Намера је била да се кроз начела архитектуре академизма сагледа концепт компоновања, потом да се сугерише порекло архитектонских елемената касарне, као и да се стручна јавност подстакне на даље проучавање типолошких карактеристика грађевина војне намене и одреди њихово место у матрици новијег националног градитељског наслеђа.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: војна архитектура, касарна, Чачак, Драгутин Ђорђевић, академизам

У историји новијег градитељства Чачка значајно место припада касарни Десетог пешадијског пука, која је, по пројекту Драгутина Ђорђевића (1866-1933), подигнута на самом почетку XX века. Осим постојећег објекта, извори за проучавање архитектуре касарне у Чачку веома су оскудни. Оригинални планови су изгубљени, док се једино у Међуопштинском историјском архиву у Чачку може пронаћи непотпуна техничка документација о грађењу овог објекта. У домаћој историографији, касарна у Чачку помињана је као интегрални део градитељског наслеђа града Чачка, али тек фрагментарно и без детаљнијих анализа.¹ Управо овај рад требало би да скрене пажњу стручне јавности на запостављене објекте војне архитектуре, на које су њихови аутори преносили идеје и елементе савремених европских градитељских токова.

„Војна архитектура за предмет свог деловања има само утврђења намењена одбрани градова. Све што је изван тога припада цивилној архитектури.”² Међутим, у општој класификацији грађевина, у односу на њихову намену и

1 Б. Несторовић, *Преглед споменика архитектуре у Србији XIX века*, Саопштења X, РЗЗСКРС, Београд, 1974, 167; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914*, Београд, 1981, 38; Д. Рајић, *Архитектонско наслеђе Чачка*, Народни музеј, Чачак, 1997, 10; З. Радовановић, *Архитектонске грађевине Чачка на старим разгледницама*, Зборник радова Народног музеја XXXIV, Чачак, 2004, 112-113; Ј. Поповић, *Архитектура јавних објеката у Чачку од средине XIX до средине XX века* (рукопис дипломског рада, одбрањеног на Катедри за историју архитектуре Одељења за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2004. године, 56-58); А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма (XIX - XX век)*, Београд, 2005, 332.

2 Етјен-Луи Буле, *Архитектура – есеј о уметности*, Београд, 1999, 94.

садржај, објекти војне архитектуре подразумевају установе, попут касарни и војних школа.³

Касарне представљају зграде за становање војске, прилагођене мирнодопском начину живота и рада трупе. Још у антици, Римљани су у оквиру каструма подизали нарочите објекте за смештај легија. Током средњег века, војска се склањала у добро утврђене фортификације, а до средине XVII века, војници живе у приватним кућама, с обзиром да није било барака ни касарни.⁴ Изградња касарни у модерном смислу почиње крајем XVII века, с појавом стајаће војске. Тако је у Француској Луј XIV поверио архитекти Вобану изградњу великих зграда за војнике. У германским земљама, а нарочито у Прусској, током XVIII века подижу се касарне већих размера у којима су обитавали војници са својим породицама. Касарне грађене у XIX веку достигле су облик какав је и данас познат – објекат за војску, уз пропратне административне канцеларије, смештен на већем терену са вежбалиштем. Изградња таквих касарни у Србији почиње тек крајем XIX века, иако су касарне грађене и за време кнеза Милоша Обреновића, али скромнијих размера, у духу класицизма. Друштвено-политичке прилике у Србији XIX века условљавале су обим и квалитет изградње.

Након успостављања Краљевине, наступа период у коме је широм земље подигнут већи број репрезентативних грађевина јавне намене. Постављањем бившег краља Милана Обреновића за команданта активне војске 1897. године, који је развијао пешадијске пукове, отпочело је и зидање разних војних грађевина, нарочито великих касарни.⁵

По ослобођењу од Турака, Чачак стиче значајну војну улогу као средиште пограничне области према Турској и постаје центар Пожешке нахије. Током педесетих година XIX века, чачанска варош је седиште Окружног суда, Окружног начелства и среске управе, а даљим развитком током века, постаје административни, привредни и културни центар краја.⁶ Међутим, готово до краја XIX века, војска у вароши није имала адекватан објекат за смештај, те се наметала потреба за изградњом нове планске касарне.⁷ Одлуком Окружне скупштине Рудничког округа, 2. априла 1899. године, требало је добровољним прирезом подићи неколико објеката војне намене – касарну за пешадијски пук у Чачку, коњушницу у Краљеву и војну болницу у Горњем Милановцу. Општина града Чачка одлучила је да за потребе подизања касарне уступи земљиште

3 М. Ротер-Благојевић, *Основна типологија грађевина јавних намена изграђених од 1830. до 1900. године*, Архитектура и урбанизам 4, Београд, 1997, 62-68.

4 Д. Р. Живојиновић, *Успон Европе 1450-1789*, Нови Сад, 1989, 192.

5 На изградњу касарни утрошено је преко четири милиона динара. С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића, део II*, Сабрана дела Слободана Јовановића, Београд, 1990, 47.

6 С. Ђорђевић, *О настанку урбанистичке структуре Чачка*, Зборник радова Народног музеја VIII, Чачак, 1977, 107.

7 Народна војска у то време користила је најпре кућу Фердинанда Крена, а потом је изнајмљивала већу кућу у центру вароши.

на јужном крају града, на путу Чачак-Краљево. Начелству Рудничког округа, у чијем је надлештву била варош Чачак, Министарство војно упутило је 16. октобра 1899. године обавештење да се „изгради касарна пешачка у Чачку, према плану, предрачуну и прописаним условима од 9ог окт[обра] т. г. уступи Петру Николићу,”⁸ као предузимачу. Министар војни послао је комисију која је имала да погледа и оцени подесност терена за подизање касарне и осталих споредних зграда, неопходних за један пук. У свом детаљном извештају, комисија је утврдила најповољнији положај за смештај касарне и, по провери квалитета земљишта, констатовала да се на датој локацији могу поставити темељи будуће касарне, будући да је у архитектури академизма до 1918. године предњачио монолитни начин извођења, односно грађење од основних материјала на градилишту, према пројектом предвиђеном положају.⁹

Иако се министар војни надао да би радови на изградњи касарне могли отпочети крајем 1899,¹⁰ то се није догодило све до наредне године. Крајем априла 1900. започето је копање темеља. У складу са традицијом полагања записа, односно повеље, одређено је да се 16. јула 1900. године, у присуству једне чете Десетог пешадијског пука, са официрима и командантом пука, свечано обележи полагање записа у темељ. Међутим, из писма које је Никола Радовановић, председник Суда и Одбора, послао Начелству Рудничког округа, сазнаје се да је та свечаност требало да се догоди 3. августа 1900. године.¹¹

Пројекат по коме је изграђена чачанска касарна поверен је архитекти Драгутину Ђорђевићу. Радећи у Министарству грађевина,¹² Ђорђевић је извесно

- 8 | Међуопштински историјски архив Чачка, *Изградња пешадијске касарне у Чачку 1899-1907*, ф. 1- 2790.
- 9 | А. Кадиевић, н. д., 198.
- 10 | Међуопштински историјски архив Чачка, н. д., ф. 1-1981.
- 11 | Међуопштински историјски архив Чачка, н. д., ф. 1-156.
- 12 | Драгутин Ђорђевић је у Министарству грађевина радио од 1893. до 1905. године. О животу и делу Д. Ђорђевића, види: Драгутин Ђорђевић, *Пројекат за здање Првостепеног Суда окр. подунавског и VII пук. окр. Команде у Београду*, Српски технички лист 9-10, Београд, 1898, 155-156, прилози XIII-XV, XVII; Н. Несторовић, *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа*, Београд, 1937, 74, 77, 85, 86, 88; Б. Несторовић, *Развој архитектуре Београда од кнеза Милоша до Првог светског рата*, ГМГБ I, Београд, 1954, 171, 173; D. M. Leko, Đorđević Dragutin, u: *Enciklopedija Jugoslavije III*, Zagreb, 1958, 203; B. Nestorović, Đorđević Dragutin, u: *Enciklopedija likovnih umjetnosti 2*, Zagreb, 1962, 163; Г. Гордић, *Архитектонско наслеђе града Београда I*, Саопштење ЗЗЗСКГБ, Београд, 1966, 9, 60, 67, 78, 84-85, 88; Ж. Шкаламера, *Сецесија у архитектури Београда 1900-1914*, ЗЛУМС 3, Нови Сад, 1967, 326-328, 335-337; Д. Ђурић-Замоло, *Београд са старих фотографија*, Београд, 1968, 66, 74-76; И. Здравковић, *Архитекти научници*, Старица; G. Gordić, *Biografije*, u: *Srpska arhitektura 1900-1970*, Beograd, 1972, 132; Z. Manević, *Novija srpska arhitektura*, u: *Srpska arhitektura 1900-1970*, Beograd, 1972, 14, 17, 36, 79; Б. Несторовић, *Градитељи Београда од 1815. до 1915. године*, у: *Историја Београда II*, Београд, 1974, 342; *Исти, Преглед споменика архитектуре у Србији XIX века*, Саопштења X, РЗЗСКРС, Београд, 1974, 153, 158, 160, 166, 167; Д. Ђурић-Замоло, *Из Архиве Грађевинског*

време био додељен на рад Министарству војном, с обзиром да је постојала велика потреба за изградњом касарни. Спадао је у групу инжењера - цивилних стручњака Министарства војног, коме су припадали и Јосиф Манок и Душан Живановић.¹³

О самом току изградње нема података. На основу писма које је комисија упутила „господину министру војном”, закључује се да је зграда касарне била подигнута до јуна 1901. године. У том извештају од 30. јуна 1901. године каже се да је зграда скоро већ сва омалтерисана, да је правилно озидана добрим материјалом. Ипак, комисија је приметила и извесна одступања, на која је скренула пажњу надзорном инжењеру.¹⁴ Коначно, из писма начелника

одбора, Београд, 1980, 43-44; Исти, *Градитељи Београда 1815-1914*, Београд, 1981, 36-39; Đorđević Dragutin, u: *Likovna enciklopedija Jugoslavije 1*, Zagreb, 1984, 380; С. Недић, *Зграда Треће београдске гимназије*, Свеске ДИУС 16, Београд, 1985, 97-100, Исти, *Дом друштва «Краљ Дечански»*, ГГБ XXXII, Београд, 1985, 167-170; Z. Manević, *Srpska arhitektura XX veka*, u: *Arhitektura XX vijeka*, Beograd-Zagreb-Mostar, 1986, 20; С. Недић, *Зграда Друге београдске гимназије*, ГГБ XXXVIII, Београд, 1991, 127-134; М. Ђурђевић-А. Кадијевић, *Симетрија у новијој српској архитектури*, ЗЛУМС 27-28, Нови Сад, 1991-1992, 5; М. Ђурђевић, *Прилог пручавању новије архитектуре у Врању*, Врањски гласник XXVI-XXVII, Врање, 1993/94, 120-121; Б. Вујовић, *Београд у прошлости и садашњости*, Београд, 1994, 70, 133, 135, 184, 198, 243, 247, 249, 301, 314; М. Војиновић, *Зграда старе Учитељске школе у градском центру Алексинца*, Гласник ДКС 20, Београд, 1996, 181-184; М. Поповић, *Хералдички симболи на београдским јавним здањима*, Београд, 1997, 68-72, 95-97; М. Ротер-Благојевић, *Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београда током 19. и почетком 20. века*, ГГБ XLIV, Београд, 1997, 150-159; Д. Рајић, *Архитектонско наслеђе Чачка*, Чачак, 1997, 10; Б. Шекарић, *Београд, Зграда Треће београдске гимназије*, у: *Споменичко наслеђе Србије*, Београд, 1998, 115; З. Маневић, *Ђорђевић Драгутин*, у: *Лексикон српских архитеката 19. и 20. века*, Београд, 1999, 56-57; Б. Костић, *Ново гробље у Београду*, Београд, 1999, 104, 154, 190; М. Поповић, *Окружни суд и VII пуковска команда у Београду*, Наслеђе III, Београд, 2001, 193-198; З. Маневић, *Ђорђевић Драгутин*, у: *Лексикон српских неимара*, Београд, 2002, 55-56; М. Поповић, *Грбови на јавним здањима Ужица*, Гласник ДКС, Београд, 2003, 106-108; Miloš R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka. Od istoricizma do drugog modernizma*, Beograd, 2003, 18, 47; Д. Живановић, *Архитекта Милорад Рувидић. Живот и дело*, Београд, 2004, 11, 15, 16, 18, 33, 52, 53, 59, 64, 72, 98, 115, 118, 136; А. Кадијевић, *Два века српског Ар Нувоа: интернационални и национални*, Наслеђе V, Београд, 2004, 59, 63; З. Радовановић, *Архитектонске грађевине Чачка на старим разгледницама*, Зборник радова Народног музеја XXXIV, Чачак, 2004, 112-113; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма (XIX - XX век)*, Београд, 2005, 331-332, 347-348, 354-355; S. G. Vogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, tom II, Beograd, 2005, 789-792, 1015; С. Михајлов, *Универзитетска библиотека*, у: *Добротвори Београдском Универзитету* (ур. Марица Шупут и Татјана Бошњак), Београд, 2005, 63-69.

Захваљујем проф. др. А. Кадијевићу на несебичној помоћи у прикупљању литературе о архитекти Драгутину Ђорђевићу.

13 В. Шолаја, *Инжењери Одељења (Министарства) грађевина у Србији у XIX веку – један пресек*, ПИНУС, Записи бр. 1, Београд, 1995, 11.

14 Комисија је приметила да квалитет цигле на појединим местима није задовољавајући, да делови вентилационих цеви нису израђени од предвиђеног лима, а кровни прозори нису складно прорачунати.

потпуковника Косте Станишића од 16. августа 1902. године, сазнаје се да је „израђена пешачка касарна у Чачку” и да предузимач до одређеног времена треба да исправи све примећене неисправности.¹⁵ Коначно, Десети пешадијски пук преселио се у нову касарну тек 1903. године.

Једносратна зграда касарне у Чачку има облик ћириличног слова „П”, са бочним крилима. Главна фасада изведена је као петоделна композиција са посебно наглашеном централном партијом, која је представљала врхунац градирања форми по ширини. Читав корпус почива на рустичном соклу. Висинска регулација одговара вертикалној подели академски конципираних грађевина, чије зоне су међусобно одвојене профилисаним и јако истакнутим кордонским венцима. Континуитет фасаде остварен је и на крилима зграде и појачан елегантним ликовним мотивом троделних, геометризованих кровних атика, које су вешто скривале благо стрме кровне равни четвороводног крова.

Зидна платна приземља обрађена су малтерним спојницама, док су на спрату остала само омалтерисана. Крила главне фасаде рашчлањена су плитким ризалитима, искључиво декоративне функције. Ритмичност фасаде појачана је плитким испустима, који прави израз достижу на централном и бочним ризалитима, фланкирајући прозорске отворе. Бочна крила завршавали су, такође, плитки ризалити са порталом са тимпаномом и прозором на спрату, у оси датог портала. Уједначен ритам отвора доприноси равнотежи и симетрији, која је имала важну улогу у архитектури академизма. Свакако, посебан акценат имао је централни ризалит на главној фасади, који се, поред вертикалне истакнутости у односу на остале делове грађевине, додавањем још једне етажне, испољавао пластичном декорацијом. Прозори првог спрата централног ризалита надвишени су троугаоним тимпанонима, док над прозорима последње етажне, који почивају на кордонском венцу, стоје профилисане гредице, између којих се налазе медаљони. Над кровним венцем, у оси главног улаза, стоји истакнуто поље атике, на коме се, вероватно, налазио грб Краљевине Србије. О осталим хералдичким симболима, којих је свакако било, и њиховом положају, може се закључити према њиховом распореду на осталим Ђорђевићевим објектима војне намене.¹⁶

Архитекта чачанске касарне, Драгутин Ђорђевић, био је аутор пројеката за касарне Четвртог пука у Ужицу (1899), касарне у Врању (1900) и Седмог пука у Београду (изграђена око 1901). Ђорђевић је конципирао касарне као простране објекте са приземљем и једним спратом. Према одредбама Грађевинског закона из 1893. године, касарне су спадале у класу најпростијих јавних грађевина - отуда сведени декоративни облици.

15 У истом документу стоји и да предузимачу треба да се исплати сума од 311.472 динара и 93 паре. Међуопштински историјски архив Чачка, *Изградња пешадијске касарне у Чачку 1899-1907*, ф.1-1024.

16 М. Поповић, *Хералдички симболи на београдским јавним здањима*, Београд, 1997, 68-72, 95-97; Исти, *Грбови на јавним здањима Ужица*, Гласник ДКС, Београд, 2003, 105-108.

Фаворизовање подужне, развијене основе у архитектури академизма, у функционалном смислу, најчешће је рефлектовало двотрактни систем просторне организације. Тако су просторије предвиђене за војску, као и канцеларије и остале пратеће просторије уз репрезентативну фасаду, повезане ходником окренутим ка дворишту, резервисаном искључиво за војнике и службено особље. Још приликом одређивања положаја касарне, комисија је строго водила рачуна да дворишна страна не буде окренута ка вароши, нити видљива с пута.

Прихватањем Ар Нувоа и нових метода у обликовању, на самом почетку XX века, домаће градитељство се све више уклапа у прогресивне токове европске архитектуре. Међутим, јак утицај средине у којој је формирана архитектонска личност Драгутина Ђорђевића, поред успешно реализованих пројеката у духу бечке сецесије,¹⁷ остаће доминантан у читавом Ђорђевићевом опусу. Као носилац зреле фазе српског академизма, Ђорђевић није одступао од става свог професора из Карлсруеа, Јозефа Дурма, да се стил грађевине одређује према њеној намени.¹⁸ Грађевине државних и друштвених институција, подизане крајем XIX века, обликоване су елементима историјских стилова. На појединим врстама јавних грађевина евоцирани су одређени историјски стилови, па је и на касарнама претежно примењиван стил базиран на језику класичног вокабулара или, нарочито заступљен у Немачкој, неомедијевални стил. Морфологија архитектуре касарни могла би се тражити у фирентинским палатама ране ренесансе, чија се робусна спољашњост развила из средњовековних фортификационих структура. Кроз цео XV век наилази се, у ствари, на покушаје стапања средњовековних облика са елементима класичне архитектуре.¹⁹ Отуда елементи средњовековног градитељства попут кула, бифора, јаких кордонских венаца представљају честа обележја на касарнама XIX века. Али, за разлику од касарне Седмог пука у Београду, у чије је ткиво Ђорђевић смело и вешто инкорпорисао романтичарске тонове средњовековних корена, касарна у Чачку стоји као пример строге академске схематизованости која је класичним елементима, као симболима моћи, организације, власти, требало да репрезентује ауторитет државе.

Као значајан споменик архитектонске баштине Чачка, касарна Десетог пешадијског пука представља незаобилазно сведочанство развоја једне средине и њене градитељске етапе. Откривањем појединости везаних за ово дело и његовог творца, аутор жели да подстакне стручну јавност на даља проучавања и тумачења архитектуре неоправдано запостављених објеката војне намене новијег градитељства у Србији.

17 У духу таласа бечке сецесије, Ђорђевић је у Београду пројектовао продавницу надгробних споменика у Рузвелтовој 21 и палату Српске краљевске академије (САНУ) У Кнез Михаиловој 35, са архитектом Андром Стевановићем.

18 А. Кадијевић, *н. д.*, 331.

19 Б. Несторовић, *Архитектура новог века*, Београд, 1974, 51.

An Example of Military Architecture in Dragutin Djordjevic's Opus

In spite of the greater interest for national civil engineering heritage of the later period, objects of military architecture have not been thoroughly researched. Although military barracks used to be built in the time of Milos Obrenovic, only at the end of XIX century they got the form, in a modern sense of word, these military buildings had in Europe. Among numerous historic styles of the XIX century, neo romanticism forms were mainly used for building military buildings inspired by medieval fortification structures.

In the opus of a well known architect Dragutin Djordjevic there are several military objects and among them the building of 'Tenth Takovo Regiment' in Cacak, built in 1902. The structure was designed as a free object in a shape of a Cyrillic letter 'P' according to the rules of architecture of academism. The main façade is decorated with side and dominant, central risalits. In accordance with European concepts of the time, outside treatment is based on elements of neo renaissance, but of modest and moderate repertoire. Using the language of classic elements, Djordjevic gave one monumental and strict expression to the military barracks-buildings as it can be seen in Cacak building to show the power of the institutions which represent state authority.

Regardless typology characteristics, as a building of public purpose, military post in Cacak presents a testimony of sociological development of one environment in the process of Europesation.

Ivan KLEUT

Exemple d'architecture militaire chez nous dans l'opus de Dragutin Dordevic

En dépit d'un intérêt de plus en plus grand pour la succession de la construction nationale de temps nouveaux, les bâtiments d'architecture militaire demeurent encore superficiellement et insuffisamment examinés. Bien que des casernes furent construites déjà à l'époque de Milos Obrenovic, ce n'est qu'à la fin du dix-neuvième siècle qu'elles reçurent l'apparence, dans un sens moderne, telle que la possédèrent déjà les constructions d'affectation militaire en Europe. Parmi une multitude de styles historiques du dix-neuvième siècle, sur les casernes on appliqua en majeure partie des formes néo-romantiques inspirées par les structures fortifiées du Moyen-Âge.

Dans l'opus de l'architecte renommé du pays, Dragutin Dordevic, il existe quelques constructions militaires, et parmi celles qui furent citées figure également le bâtiment du „Dixième Régiment de Takovo” à Cacak, édifié en 1902. La construction fut conçue comme un édifice libre, en forme de lettre cyrillique „П”, suivant les normes de l'architecture d'académisme. La façade principale fut disjointe par des rhy-

Иван КЛЕУТ

olites centraux, latéraux et dominants. En harmonie avec les conceptions européennes de ce temps, l'élaboration extérieure fut basée sur les éléments de la néo-rennaissance, dans un répertoire plus sobre et plus modéré. En se servant du langage des éléments classiques, Dordevic attribua aux casernes, comme nous le voyons également sur l'édifice de Cacak, une tournure monumentale et austère, incontournable lorsqu'il s'agit d'institutions puissantes qui représentent l'autorité nationale.

Sans tenir compte des caractéristiques typologiques, comme construction d'ordre public, la caserne de Cacak représente le témoignage de l'évolution sociologique d'un milieu qui fut envahi par le processus de l'eupéanisation.

Ivan KLEUT